

ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 94 (477.83/86+430=161.2)

ЗАСТОСУВАННЯ УСНОЇ ІСТОРІЇ ЯК МЕТОДУ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ З ДИСТРИКТУ ГАЛИЧИНА, ВИВЕЗЕНОГО НА ПРИМУСОВІ РОБОТИ ДО ТРЕТЬОГО РАЙХУ

Лапан Т. Д.

Львівський національний університет імені Івана Франка
tetianalap@yahoo.com

Проаналізовано процес вивезення, а також умови праці й побуту українських робітників з теренів СРСР у німецькій промисловості та сільському господарстві Третього Райху; простежено специфіку у ставленні німецької влади й німецького населення до остарбайтерів і примусових робітників з дистрикту Галичина. Стаття побудована на матеріалах спогадів очевидців подій Другої світової війни.

Ключові слова: депортація, Райхскомісаріат Україна, дистрикт Галичина, Генерал-Губернаторство, остарбайтер, примусові робітники, усна історія

Війна 1939–1945 рр. залишила глибокий слід в історії людства, зокрема в історії українського народу. Після німецького нападу на СРСР 1941 р. радянська ідеологія збагатилася міфом “Великої Вітчизняної війни”, який під час війни мобілізував “радянські народи” на перемогу над ворогом. Після війни незабутні “спільні переживання” і “величаві подвиги” були використані комуністичним режимом для плекання радянського патріотизму, гордості за могутню державу та скріплення почуття єдності. Радянський режим діяв так, щоб навіть політично невинні спогади не залишили в пам’яті громадян небажані уявлення про ворога. Завдання полягало не в тому, щоб перетворити війну у “не-подію”, а щоби сформувати таку колективну пам’ять, яка б відповідала потребам режиму. Велика Вітчизняна війна мала стати зворушливим, але безперечно далеким нагадуванням про успіх соціалістичної системи та її “Верховного Вождя”, якому приписували першочергову роль у перемозі над ворогом. Війна, як історична подія, на якийсь час мала відійти на задній план, доки підросте нове покоління, яке про неї мало що знало, а старша генерація усуне з пам’яті негативні воєнні спогади. Тоді про “Велику Вітчизняну війну” можна було “запустити” нову колективну пам’ять, виготовлену за партійними вказівками (що, фактично, і було здійснено). Саме цей факт став початком для замовчувань, напівправди або й відвертої брехні, характерної для конструювання радянської пам’яті про війну. За час, що минув від закінчення війни, радянські історики зробили все можливе, щоби “відкинути”/“забути” деякі “делікатні”/“невигідні” питання з історії війни.

Українська історична наука сьогодні розпочинає ознайомлення із багатьма новими напрацюваннями західноєвропейської та північноамериканської наукових шкіл. Переважно всі ці новітні напрями були пов'язані з бажанням дослідників визнати людину і її досвід основою історії. Замість утилітарного підходу до джерел особистого походження, з яких раніше черпали тільки загальні значущі факти соціально-політичної історії, історики почали практикувати і застосовувати “біографічний метод” дослідження. У підсумку акцент історичного дослідження переміщувався на вивчення власне “людини в історії”, на безпосередній досвід в історичному процесі. Унікальність людського досвіду й необхідність опитування свідків і безпосередніх учасників подій та процесів для історичної реконструкції минулого привела до бурхливого розвитку “усної історії” в Україні.

Проблематику, пов'язану з Другою світовою війною, вважали (і вважають) чи не найбільше опрацьованою і дослідженою в історичній науці багатьох країн світу та України зокрема. Однак достатніх підстав для такого беззастережного твердження не було і немає. У розгляді теми Другої світової війни сьогодні є щонайменше дві не до кінця вирішені, але актуальні проблеми. Актуальність теми зумовлена насамперед тим, що дослідження зазначених аспектів у роки незалежності України дало змогу переглянути багато стереотипів і міфів радянської історіографії, які створила й активно насаджувала офіційна ідеологія того часу як в історичній науці, так і у масовій свідомості. Друга причина, яка аргументує актуальність обраної теми дослідження, стосується використання в аналітичній праці соціологів нових дослідницьких прийомів і процедур (методів “усної/ живої історії”, напівструктурованого інтерв'ю), які в поєднанні з традиційними методами дають змогу переглянути й уточнити деякі твердження стосовно періоду Другої світової війни.

Міжнародний проект збирання документальних свідчень про долі людей, яких залучали до рабської та примусової праці під час Другої світової війни, тривав упродовж 2005–2006 рр. В Україні проведено 80 інтерв'ю. Вибір респондентів був здійснений таким чином, щоб проаналізувати життєві історії українців - різних груп жертв нацизму. Під час дії проекту в Західній Україні проведено 40 інтерв'ю: записано 10 відео- і 30 аудіоінтерв'ю. Респондентів відшукували двома шляхами: написанням листів до колишніх примусових робітників (згідно з базою даних про оstarбайтерів обласних архівів), а також шляхом “снігової грудки”, тобто від респондента до респондента.

Інтерв'ю проводили українською та російською мовами. За національністю респонденти – українці, росіяни, поляки; за віросповіданням – більшість греко-католики, п'ять православних, один католик.

Із 40 респондентів було 22 чоловіків, 18 жінок; 20 опитаних – мешканці сіл, 20 – сьогодні проживають у містах обласного і районного підпорядкування. Більшість респондентів (33 особи) є корінними мешканцями Західної України, сім народжені в інших регіонах України, а після репатріації з Райху оселилися в Галичині.

Значна частина респондентів одружена, сьогодні проживає разом із сім'ями дітей. Двоє з опитаних “ бездітні, одна з респондентів (К. Гук) стала інвалідом, перебуваючи на роботах у Німеччині.

Переважна більшість опитаних здобула лише початкову освіту. Дев'ятеро отримало вищу освіту, четверо – середню базову освіту.

Із 40 опитаних під час перебування у Райху 20 респондентів працювало в сільському господарстві, 9 – у концентраційних таборах, 7 перебувало у трудових таборах, 2 – у середньостатистичних підприємствах, 1 працював у шахті, 1 – у Рейхспошті.

Після репатріації з 40 опитаних 10 було заарештовано і заслано в радянські табори Сибіру та Казахстану, двоє респондентів відправлено у трудові батальйони. Найпізніше із-за кордону повернувся респондент О. Гандецький, який після звільнення завербувався на працю в шахти Бельгії, в УРСР повернувся наприкінці 1948 р.¹

Жоден із респондентів сьогодні не є членом українських політичних партій, але немало опитаних були членами ОУН-УПА у воєнні й післявоєнні роки, за що арештовані й покарані радянським режимом².

Більшість колишніх примусових робітників-галичан під час депортації до Райху була підліткового віку (переважно 1922–1925 р.н.) Ми також провели інтерв'ю з дітьми, яким на час перебування в Німеччині виповнилося від 8 до 12 років і які також були задіяні у виконанні різноманітних робіт у Райху. На примусові роботи їх вивезли разом з батьками (зі спогадів Г. Маєвської, М. Ряпич, брата і сестри Замлинських)³.

На підставі аналізу спогадів щонайменше двох категорій жертв нацизму: в'язнів концтаборів (КТ) та групи остарбайтерів, ми дійшли висновку, що менш упередженим було ставлення радянського режиму до тих радянських громадян, які потрапили у ворожі німецькі концентраційні табори. Над пам'яттю цієї групи громадян радянські органи безпеки також попрацювали немало. Ця категорія людей, хоч і отримала “викривлену” версію, але зберегла пам'ять про пережиті події. Зовсім по-іншому склалася доля так званих остарбайтерів, бо їхні спогади ніколи не були складовою частиною офіційної пам'яті радянського суспільства про війну [1]. Страх перед режимом, що сформувався в післявоєнні роки, призвів до “придушення”, “свідомого забування” багатьох епізодів з життя примусово вивезеного до Райху цивільного українського населення зі збереженням розпливчастого й загального фону прожитих воєнних років. Протягом радянської історії пам'ять про примусову працю в нацистській Німеччині не була сумісною з переможною риторикою масового героїзму і патріотизму радянських людей. Праця на території ворога, та ще й на економіку ворога, з погляду радянського режиму не могла бути виправдана навіть примусовістю. Право на існування отримала єдина версія - версія спротиву, як організованого, масового, так і спонтанного, але все ж свідомого шкідництва радянських людей, особливо, на промислових підприємствах [2; 3]. Радянські історики пояснювали примусову працю цивільного населення СРСР у Німеччині як один із численних злочинів нацизму на окупованих територіях. Лише після колапсу всіх комуністичних режимів була надана змога заповнити “білі плями” національних історій на противагу спільній радянській історії за допомогою опитування безпосередніх учасників подій війни - жертв нацизму [4]. Під час опитування більшість респондентів зазначила, що не могла вільно розповідати про цей період свого життя в колі родини,

¹ Записано 9 травня 2006 р. у м. Самбір Львівської обл. від О. Гандецького, 1925 р.н.

² Записано 9 травня 2006 р. у м. Самбір Львівської обл. від О. Гандецького, 1925 р.н.; записано 15 червня 2006 р. у с. Лотатники Стрийського р-ну Львівської обл. від В. Собківа, 1924 р.н.; записано 5 липня 2006 р. у м. Самбір Львівської обл. від П. Говішака, 1928 р.н.

³ Записано 18 червня 2005 р. у с. Борщовичі Пустомитівського р-ну Львівської обл. від А. Маївської, 1930 р.н.; записано 9 травня 2006 р. у м. Самбір Львівської обл. від М. Ряпич, 1930 р.н.; записано 25 вересня 2005 р. у м. Львові від Ю. Замлинської, 1936 р.н. і П. Замлинського, 1933 р.н.

друзів, знайомих. Побоювання та страх перед публічним відтворенням власного досвіду породили свідоме применшення важливості тих чи інших подій або дистанціювання від них, деяку заплутаність і нелогічність розповіді респондентів [1, с. 29].

Не менш важливим є той факт, що з огляду на певні історико-політичні обставини українське населення складалося з двох гілок: населення Радянської України і населення Західної України, яку лише у вересні 1939 р. приєднали до Радянської України. І до сьогодні українці, доля яких на час війни звела їх до спільного місця перебування у ворожій державі, де вони спільно працювали у господарствах бауерів і таборах праці, по-різному пригадують, аналізують, пояснюють цей час у своєму житті.

Історично зумовлені відмінності українських земель у складі УРСР під час Другої світової війни закріпилися у відповідному адміністративному поділі окупованих територій та у виразній специфіці окупаційної політики німецької влади стосовно їхнього населення. Проаналізований джерельний та історіографічний матеріал свідчить про певні особливості окупаційного режиму в різних регіонах України під час ведення воєнних дій, і, відповідно, про дещо відмінне становище місцевого населення в адміністративно-територіальних частинах, створених німецькою владою на українських землях.

Режим, запроваджений у генерал-губернаторстві (а відповідно, і в Галичині), був ліберальніший, ніж на інших окупованих німцями українських територіях. Галичани перебували в складі СРСР протягом найкоротшого часу – з вересня 1939 р. і до початку німецько-радянської війни (червень 1941 р.) Німецьке керівництво робило ставку на те, що українці Галичини, які натерпілися в короткому часі від комуністичного режиму, добре зустрінуть німецькі війська, що фактично відповідало тогочасним реаліям. Як згадує в мемуарах колишній голова Українського крайового комітету у Львові (згодом Український Центральний Комітет) К. Паньківський, те, що Галичина була колись частиною Австрійської держави, відіграло важливу роль у трактуванні німцями Галичини й українців, що її населяли. Окрім того, генерал-губернаторство трактували не як окуповану територію, а як складову частину “великого німецького Райху”. Це стало важливим чинником, який визначив своєрідний статус генерал-губернаторства (включно з Галичиною) серед інших окупованих земель. “Історія українців у генерал-губернії, – писав В. Кубійович, – різниться від історії інших українських земель з двох поглядів: у цій частині наших земель німецький окупаційний режим був найменш суворий, наші втрати були тут найменші, і тут було найменше воєнне знищення” [5, с. 10–11]. Це, відповідно, значно вплинуло на формування різних соціальних статусів двох гілок українського народу як на батьківщині, так і в Третньому Райху.

Спогади респондентів, які походять з різних регіонів України, суттєво відрізняються вже на початку розповіді. Опитані галичани народилися і зростали в часи польської окупації Західної України. Дитячі та юнацькі спогади респондентів присвячені розповіді про їхнє українське національно-патріотичне виховання, про піднесення національно-визвольного руху загалом та поширення антипольських настроїв і заходів на західноукраїнських землях. Українці ж зі Сходу, Центральної та частково Південної України, які потрапили на роботу до Райху, були поколінням по-радянському вихованої молоді. Вони зростали на ціннісних орієнтаціях радянського режиму. З одного боку, все свідоме минуле життя респондентів (як західноукраїнського, так і східноукраїнського населення) проведене у Радянському Союзі. Однак якщо респонденти, народжені у Східній Україні, й сьогодні не відмовляються від радянських міфів та ідеології, то

респонденти, які народилися, зростали і все своє життя (за винятком примусового вивезення до Райху і, можливо, радянських таборів) прожили в Західній Україні, дуже болісно реагують на все “прорадянське” – від радянських ідей до радянських свят включно. Вони називають себе не інакше як українськими патріотами та ідентифікуються лише з українською національною ідеєю, українським національно-визвольним рухом. У чому ж полягає специфіка такого становища українців?

У 1941 р., захопивши територію України, німецьке військово керівництво знищило її цілісність. Українські землі були розділені на чотири частини. Чернігівщину, Сумщину, Харківщину і Донбас, як прифронтові області, підпорядкували безпосередньо військовому командуванню. Значна частина центральних і східних областей відійшла до райхскомісаріату Україна. Західноукраїнські області – Львівська, Дрогобицька, Станіславська і Тернопільська – на правах окремого дистрикту (округу) під назвою “Галичина” введені в серпні 1941 р. до складу генерал-губернаторства, яке охоплювало польські землі з центром у Кракові [6, с. 100]. Генеральна губернія була своєрідним окупаційним адміністративно-територіальним утворенням – з погляду як територіального, так і політичного. Вона об’єднувала такі етнічні українські землі, як Лемківщину, частину Посяння, Холмщину і Підляшшя, де з 18 млн місцевого населення 4,5 млн були українцями [5, с. 11–18; 7; 8]. У липні 1941 р. декретами Гітлера до Румунії приєднано Північну Буковину і Бесарабію, а Карпатська Україна ще з 1939 р. залишалась у складі Угорщини.

Важливою відмінністю і специфічною особливістю вербування й вивезення українців Галичини на роботи до Німеччини було те, що на цих теренах виникла і почала діяти громадська інституція, створена спеціально для допомоги депортованим. У дистрикті Галичина німецька влада дала дозвіл на існування допомогових комітетів – єдиної форми організації для всіх національних груп – українців, поляків, євреїв. У липні 1940 р. у Кракові створено Український центральний комітет (УЦК), який очолив В. Кубійович. УЦК як легальна установа проводив так звану “реальну політику”, яка полягала в тому, щоб за дотримання формальної лояльності до німецької влади зберегти українське населення від переслідувань, захистити права українців у дистрикті Галичина (ширше генерал-губернаторстві) перед надмірними наборами робітників до Райху, а також у можливій допомозі галичанам у Німеччині. Наприкінці 1942 р. при відділі суспільної опіки УЦК створено спеціальну посаду “референт опіки над робітниками в Райху”. Цю посаду обійняв Ю. Герман; йому була підзвітна громадська організація “Комісія опіки над робітниками” [9, с. 210]. У час великих релігійних свят (Різдво, Великдень) УЦК організував збирання харчових посилок, святкових привітань, літератури для українських робітників у Третього Райху. Щоб унормувати життя українських робітників із дистрикту Галичина і генерал-губернаторства загалом у Райху, “виринала потреба забезпечити українського робітника посвідкою, яка б доводила його українську національність і була респектована владою” [10, с. 194]. УЦК обстоював права українців у справі отримання паспорта українською і німецькою мовами, що надавало нашим робітникам деякі переваги в Німеччині. Про присвоєння “виказок-аусвайс” пригадали всі респонденти, які походили з території дистрикту Галичина. Хоч УЦК не завжди досягав своєї мети, оскільки рух робітників був дуже великий, додавалася несвідомість наших робітників, а також брутальність німецького керівництва, однак недооцінювати значення цієї організації неможливо. Це була єдина організація на окупованій німцями

українській території, яка хоча б частково, але допомагала робітникам, що виїжджали з генерал-губернаторства (включаючи дистрикт Галичина). Можливості створення подібної організації у Райскомісаріаті Україна не було взагалі.

Інша відмінність у становищі українців у різних окупаційних зонах полягає в характеристиці методів депортації населення. По-перше, ця проблема безпосередньо пов'язана з одним зі стереотипів радянської повоєнної історіографії. Згідно з нею, вивезення українців на роботи до нацистської Німеччини було винятково насильницьким, а роботи в Третьюму Райху йменовані “примусовими”. Сьогодні важко визначити, які методи можна вважати цілком добровільними, а які – суто примусовими. Тому надалі ми намагалися дуже детально визначити використання добровільних чи примусових методів депортації або їхніх гібридів (“добровільно-примусових” методів). По-друге, визначити одну для всіх земель України цифру тих, хто виїхав добровільно, нині надзвичайно складно, оскільки була специфіка процесу депортації населення з генерал-губернаторства (включно з дистриктом Галичина) та райскомісаріату Україна. Спочатку окупаційній владі вдавалося вербувати і вивозити населення райскомісаріату Україна і генерал-губернаторства до нацистської Німеччини добровільно. Причини добровільного виїзду українців на роботу були такі: прагнення здобути добрий фах, освіту, вивчити іноземні мови; цікавість до життя людей за кордоном; бажання позбутися важких умов проживання на окупованих Німеччиною територіях; дієвість німецької пропаганди; голод і безробіття, штучно створені окупаційною владою на території Центральної, Східної і Південної України. Політика добровільного вербування майже від початку зазнала невдачі на всій окупованій українській території, за винятком дистрикту Галичина, який належав до генерал-губернаторства. На це були свої причини, в яких виразно проявлялася специфіка західноукраїнських земель. Перша з причин була історичною і полягала у тому, що найбільш населення краю ще з кінця XIX – початку XX ст. становило мобільні трудові ресурси, які в пошуках праці навіть перетинали океан. Відтак “експорт” робочих рук Галичина знала здавна, а тому й до праці в Третьюму Райху галичани поставилися спочатку цілком задовільно. Друга причина полягала в тому, що в Галичині заходи щодо мобілізації робітників мали не такі відверто жорстокі форми, як на інших окупованих українських територіях. Тому до середини 1943 р. (до початку масових облав) у Галичині виїзд був переважно добровільний.

У 1943 р. потік тих, хто виїждав добровільно, і так званих примусових добровольців вичерпав себе. У разі невідправлення до Німеччини запланованої кількості осіб у Галичині почали застосовувати різні примусові заходи, проте вони не були настільки жорстокими, як на інших окупованих українських землях, і їх застосовували значно рідше.

Перша фаза використання галицьких українців на роботах у Німеччині хронологічно розпочалася не з 1941/1942 рр., а з вересня 1939 р. Початок мобілізації галицьких українців на роботи в Третьюму Райху можна пов'язати з тим, що частина галичан, які були мобілізовані до польського війська, незадовго стали військовополоненими німецько-польської війни, а з часом були переведені у стан цивільних робітників у Німеччині. У війні проти Польщі Німеччина захопила в полон близько 420 тис. польських солдатів і офіцерів. Частина з них була українського походження. Значну частину полонених спрямували в сільське господарство і лише 6 % – у німецьку промисловість (буровугільні й гірничорудні підприємства) [11, с. 126]. Про службу у польській армії та участь у польсько-німецькій війні у вересні 1939 р., а також про обставини

перебування в полоні детально згадав респондент І. Цюпко. Він, зокрема, навів цікаві факти про німецький полон, згодом працю у сільському господарстві бауера, ставлення якого до робітників було жорстоким, а потім – про роботу на одному з військових заводів в Австрії⁴.

Іншою категорією галицького населення, яке потрапило до Райху на перших порах війни у становище, подібне до становища іноземних робітників, були утікачі з Галичини й Волині, які перебиралися спочатку до генерал-губернаторства, а згодом переїжджали (добровільно і примусово) до нацистської Німеччини.

Час вивезення із території Галичини припадає на початок воєнних дій у Європі – 1939 р. і тривав до 1944 р. (так званої евакуації німецького війська з території України і вивезення зі собою українського населення (про що пригадали брат і сестра Замлинські)⁵.

У середині червня 1944 р. в Німеччині працювало 325 тис. галичан, крім того, “за даними української комісії в Берліні, ще 120 000 українців перебувало на роботах у Німеччині” [12, с. 75].

Частину працездатного населення залучали до різноманітних робіт безпосередньо на окупованій території. Наприклад, населення у віці від 17 до 35 років несло обов’язкову трудову повинність у так званих будівельних службах, яку організувала і контролювала німецька адміністрація. З ініціативи Українського Крайового Комітету для українців діяли табори праці, які називали “Українська служба батьківщині” [13, с. 84]. Про перебування в одному з таких таборів пригадав респондент С. Бурій⁶.

Нормою під час перевезення стали недостатнє медичне обслуговування, погане харчування, брак води, неможливість справляти природні потреби, брутальне поводження охорони транспорту, погане ставлення помічниць Червоного Хреста.

Очевидно, що подібні масові соціальні зрушення населення та його вивезення в неволю не могли не викликати відповідної реакції з боку національного підпілля, а також Української Греко-Католицької Церкви. У дистрикті Галичина представники бандерівської гілки ОУН-УПА обороняли населення Західної України від мобілізації робочої сили [14]. Українська Греко-Католицька Церква, активність якої була переважно душпастирською, також морально підтримувала галичан на роботах у Райху [15; 16]. Нічого подібного у райхскомісаріаті Україна не існувало.

Спогади, зібрані від примусових робітників з Галичини й остарбайтерів, кардинально відрізнялися. Першою відмінністю у спогадах є той факт, що галичани не зачисляють (не називають, не самоідентифікують, не відносять) себе до групи остарбайтерів. У розповіді вони, навпаки, акцентують на тому, що не були остарбайтерами, а “остами” у Райху були тільки ті українці, яких вивезли зі східної України (Росії, Білорусії). Під час опитування ми провели інтерв’ю з “правдивими” остарбайтерами, тобто українцями, яких було депортовано зі східної або південно-західної території України (спогади М. Михайлова, В. Поплавського, Т. Кремльовської, В. Матерацької, М. Арсеньової)⁷.

По-друге, важливим фактом у розповідях галичан став опис того, як населення Західної України двічі пережило прихід німецьких військ у Галичину. Першого вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу, що започаткувало події Другої світової війни на

⁴ Записано 24 червня 2006 р. у м. Львові від І. Цюпки, 1918 р.н.

⁵ Записано 25 вересня 2005 р. у м. Львові від Ю. Замлинської, 1936 р.н. і П. Замлинського, 1933 р.н.

⁶ Записано 7 травня 2006 р. у с. Підсоснів, Пустомитівського р-ну Львівської обл. від С. Бурога, 1921 р.н.

сході Європи. Незадовго німецькі війська зайняли і значну територію Західної Галичини по лінії Сокаль–Львів–Стрий. Згідно з таємною угодою між Ріббентропом і Молотовим, 17 вересня 1939 р. Червона Армія окупувала Західну Волинь і Галичину, а новий радянсько-німецький договір у Москві 28 вересня 1939 р. зафіксував кордони між Німеччиною та СРСР уздовж річок Сяну і Бугу. Тому німецькі війська, які вже зайняли частину Галичини, були змушені відступити з цієї території. Вдруге німці окупували Галичину з початком війни між Німеччиною та СРСР (війни, яка в радянській історіографії мала назву Велика Вітчизняна війна).

По-третє, респонденти наголошують на лояльній чи навіть приязній зустрічі населенням Галичини німецьких військ. Відбувалося це тому, що радянський режим за два роки (з 1939 до 1941 рр.) знищив тисячі українських політичних в'язнів; а український національний рух мав спочатку надії на відновлення незалежності України як держави з приходом німецького війська. Однак від початку німецька політика щодо України мала ознаки окупації й колоніального трактування [17, с. 116].

По-четверте, дуже чіткою відмінністю є опис ставлення мешканців Західної України й українців, які народилися на Східній Україні, до самого факту Другої світової війни. Якщо для “східняків” війна була і залишається Великою Вітчизняною війною і вони й сьогодні святкують перемогу “наших” у війні, то галичани мають цілком інше ставлення до цього історичного факту. Вони не вважають 9 травня Днем Перемоги, оскільки вважають, що війна для них продовжувалася до повної поразки національного підпілля ОУН-УПА у середині 50-х років ХХ ст. від радянського комуністичного режиму.

По-п'яте, частина опитаних галичан після репатріації на батьківщину була заарештована і заслана в радянські табори Сибіру чи Казахстану. Привід для цього був різний. Причиною арешту і висилки могло стати перебування респондента в Німеччині (випадок з респондентом С. Тупісем) або участь респондентів у підпільних національних організаціях (О. Гандецький, В. Собків, П. Говішак)⁸. Цікавим є той факт, як респонденти, яким довелося побувати на примусових роботах двох тоталітарних режимів, трактують сьогодні свій досвід. Зафіксовано дві абсолютно різні позиції щодо цього. Респондент М. Михайлов (народжений у південно-східній Україні, сьогодні проживає в Західній Україні) переконаний, що радянському режимові треба пробачити, “бо вони свої”, на відміну від німецького окупаційного режиму⁹. З іншого боку, всі респонденти-галичани чітко усвідомлюють, що для них як радянський, так і нацистський режими були однаково важким випробуванням. У їхніх розповідях відсутній “свій” та “чужий” режими. Обидва режими є чужими для західноукраїнського населення. Про це йдеться у спогадах А. Гурної, Б. Сідельника, І. Шуль¹⁰.

⁷ Записано 5 травня 2006 р. у м. Львові від М. Михайлова, 1925 р.н.; записано 10 квітня 2006 р. у м. Львові від В. Поплавського, 1922 р.н.; записано 29 квітня 2006 р. у м. Львові від Т. Кремльовської, 1925 р.н.; записано 12 квітня 2006 р. у с. Вузлове Радехівського р-ну Львівської обл. від В. Матерацької, 1923 р.н.; записано 25 травня 2006 р. у м. Львові від М. Арсеньової, 1927 р.н.

⁸ Записано 2006 р. у с. Мальчиці Яворівського р-ну Львівської області від С. Тупіся, 1927 р.н.; записано 9 травня 2006 р. у м. Самбір Львівської обл. від М. Ряпич, 1930 р.н.; записано 9 травня 2006 р. у м. Самбір Львівської обл. від О. Гандецького, 1925 р.н.; записано 15 червня 2006 р. у с. Лотатники Стрийського р-ну Львівської обл. від В. Собківа, 1924 р.н.; записано 5 липня 2006 р. у м. Самбір Львівської обл. від П. Говішака, 1928 р.н.

⁹ Записано 5 травня 2006 р. у м. Львові від М. Михайлова, 1925 р.н.

¹⁰ Записано 27 лютого 2006 р. у м. Львові від Б. Сідельника, 1927 р.н.; записано 3 березня 2006 р. у м. Львові від А. Гурної, 1926 р.н.; записано 15 серпня 2005 р. у м. Львові від І. Шуль, 1918 р.н.

Спільна риса сприйняття історій колишніх примусових робітників із Галичини й остарбайтерів полягає в тому, що всі респонденти розповідають про унікальний досвід війни, пережитий на чужій території. З одного боку респонденти розповідають про це як про взаємовідносини “свій–чужий”, що творить головну тематичну доміную записаних інтерв’ю, а з іншого, “чуже” – це те, що дало їм змогу вижити під час воєнних подій. Майже всі респонденти (переважно чоловіки) зазначили, що невідомо як склалося б їхнє життя, якби не мобілізація на роботи до Райху¹¹.

Важливо зазначити не лише про диференціацію респондентів за місцем праці в Райху, а й звернути увагу на місце проживання респондента до мобілізації. Значна й різниця в розповідях респондентів, які є представниками міської (модерної) чи сільської (традиційної) культур.

Рабська чи примусова праця передусім асоціюються в респондентів із розлученням з батьками, родичами, друзями, з примусовою депортацією, з незвичними побутовими й економічними умовами. В усних свідченнях привертає увагу постійне оперування категорією “ми”, злиття власного досвіду з множинним досвідом інших людей [1, с. 27].

Як зазначено вище, респондентів вибирали так, щоб проаналізувати життєві історії українців - різних груп жертв нацизму. До однієї групи зачислено цивільних робітників, примусово вивезених на роботи до Третього Райху, до іншої - колишніх в’язнів концтаборів. У першій групі цивільних примусових робітників виділено дві підгрупи, які чітко відрізняються за тематикою розповідей:

1) працівники промисловості;

2) робітники сільського господарства/ рільництва (ця підгрупа є значно більшою серед опитаних, що зумовлено специфікою перебування галичан у нацистській Німеччині).

Оскільки більшість респондентів-галичан працювала в сільському господарстві Райху, то ми детальніше проаналізуємо саме цю підгрупу інтерв’ю. Зазначимо, що значна частина респондентів-галичан, яким довелося працювати в господарствах бауерів, – сільського походження. Свої особливості мав процес вивезення робочої сили з галицького села. Нагадаємо, що по селах поширювалася практика розподілу мобілізаційних планів, які здійснювали волосні старшини, сільські старости (війти), представники громадських організацій (УКК), сільські священики. Після призупинення добровільних наборів серед галичан сільські старости (війти), мужі довір’я від УКК, місцеві священики “лише їм відомими методами знаходили таких “добровольців” [13, с. 85]. До добровільно-примусових акцій набору належало розсилання повісток зі сільських рад, за якими призначали виїхати на роботи до Райху. Про те, як отримували повістки зі сільрад, розповіли майже всі опитані. Адміністрація сіл включала до списку мобілізованих, передусім, сиріт, напівсиріт, неблагонадійний елемент села, багатодітні родини¹². З початком війни в окупованому селі передусім порушилися міжособистісні зв’язки, з’явилися старости/війти поліцаї, які до війни були добре знайомими членами сільської общини, інколи навіть родичами, а згодом вони – “свої”

¹¹ Записано 18-19 березня 2006 р. у м. Угнів Сокальського р-ну Львівської обл. від І.Осмільовського, 1927 р.н.; записано 8 березня 2006 р. у м. Львові від В. Гуменного, 1923 р.н.

¹² Записано 15 червня 2005 р. у с. Борщовичі Пустомитівського р-ну Львівської обл. від М. Сворія, 1928 р.н.; записано 2006 р. у с. Писарівна Бережанського р-ну Тернопільської обл. від А. Чорнобай, 1925 р.н.; записано 15 червня 2005 р. у с. Борщовичі Пустомитівського р-ну Львівської обл. від В. Максимця, 1925 р.н.

– складали списки молодих людей, які мали виїхати на роботи до Райху. У місті процесом мобілізації робочої сили займалися “біржі праці”, чи “уряди праці” (як їх називали у Галичині).

Отже, після негативних вражень від вербування, перевезення, відбору/продажу робочої сили, галичани потрапляли в господарства німецьких бауерів. Роботу в господарствах респонденти описали як давно відому для них. З інтересом вони порівняли види сільськогосподарських культур, що вирощувалися, методи ведення господарства, організацію сільськогосподарських робіт. Подив і захоплення в українців викликала німецька сільськогосподарська техніка, дисциплінованість у виконанні різних видів робіт. Друге місце посів опис житлових умов, деталей побуту, чіткого розпорядку робочого дня, виконання робіт, визначених для іноземних робітників німецькими господарями. Галичани, які народилися і зростали у селах, значно легше перенесли перебування на сільськогосподарських роботах у Райху. Це пом’якшило кризу ідентичності, яку гостріше відчули галичани - промислові робітники.

Спогади галичан, задіяних у промислових підприємствах (невеликих приватних підприємствах, шахтах), цілком інші порівняно зі спогадами рільничих робітників. Тематично їх об’єднує тільки досвід транспортування в Німеччину, всі інші сюжети їхніх наративів, з очевидних на те причин, інші, а оцінки, зроблені в них, можуть бути абсолютно протилежні. Для галичан, які потрапили на роботу у промислові підприємства, головною в розповіді стала проблема голоду і пошуку засобів до існування. Саме цей факт посів головне місце. Ця лінія є тематичною домінантою інтерв’ю “промислової групи”. На другому місці опис житлових умов, деталей побуту, графіка робочого дня, специфіки роботи, відпочинку. Особливою в цих розповідях є оцінка німецького населення, а саме – тих, з ким пліч-о-пліч протягом декількох років довелося працювати на фабриці, заводі. Співчутливе, часом доброзичливе ставлення частини німецького населення, його допомога, підтримка, а інколи й солідарність у несприйнятті нацизму конструюють образ “чужого” як “свого іншого” [1, с. 28]. Звичайно, у спогадах відчувається цей контраст, однак галичани сприймали німецьке населення зі симпатією. Саме в контексті катастрофічного становища з продуктами харчування колишні примусові робітники пригадують співчутливе до себе ставлення, підтримку і допомогу тих робітників-німців, з яким їм довелося працювати¹³.

До другої групи жертв нацизму ми зачислили в’язнів концтаборів. У післявоєнному Радянському Союзі до цієї категорії ставлення було інше, ніж до депортованого на роботу не з власного на те бажання, однак після війни в радянський історичний простір були допущені “відредаговані” згідно з радянською ідеологією спогади в’язнів, тоді, як остарбайтери не отримали взагалі права на збереження власної пам’яті про події війни.

Головне місце в розповідях в’язнів німецьких концентраційних таборів відведене описові голоду і пошуку будь-яких засобів до існування. Якщо у спогадах групи українських цивільних робітників, які працювали у промисловості, виділити символи й образи, навколо яких групуються окремі висловлювання (наприклад “суп із брукви”) цивільного населення. Хоча шлях українців до Райху був однаковий для цих двох груп

¹³ Записано 15 лютого 2006 р. у с. Суходіл Бібського р-ну Львівської обл. від С. Головацької, 1925 р.н.; записано 2006 р. у с. Писарівка Бережанського р-ну Тернопільської обл. від А. Чорнобай, 1925 р.н.; записано 2 вересня 2006 р. у с. Пуятичі Городоцького р-ну Львівської обл. від А. Гук, 1922 р.н.

то у спогадах в'язнів КТ це символ голоду, катування працею до смерті. Респонденти зазначали, що не один раз задумувалися над власною смертю. Смерть була в таборі всюди, а тому їх це не лякало. Постійний голод притуплював бажання думати. Голод не лише фізично знищував людину, але й духовно та морально. Напівголодне існування вело до поступового "виродження" людини в нелюдину. У спогадах цієї групи очевидною є історія про рятівника/рятівників (такого ж в'язня чи групи в'язнів-земляків), які допомогли вижити на початку перебування у так званих карантинних бараках табору¹⁴. Саме підтримка на початкових етапах перебування в'язнів у таборі була для них надзвичайно важливою. Головне місце у спогадах посідає розповідь про трудову діяльність, опис табірної системи, ієрархію в'язнів. Виділимо також розповіді про міжнародні стосунки між в'язнями. Вагомим у наративі є опис постійної зміни концентраційних таборів, переведення в'язнів з одного КТ до іншого, що дає респондентам сьогодні змогу порівняти в'язничні умови ув'язнення у різних таборах¹⁵. Дуже яскраво і детально описують респонденти день свого визволення. Для них День Перемоги має менш важливе значення, ніж день звільнення з КТ (пригадують місяць, день, годину звільнення).

Тема репатріації радянських громадян після війни взагалі випала із наукового простору дослідників (як радянського часу, так і сучасних).

На відміну від інших держав, куди добровільно поверталися іноземні громадяни, кого війна закинула далеко від дому, в СРСР була організована спеціальна система репатріаційних органів для повернення своїх громадян (часто примусового). На політику СРСР щодо своїх репатріантів вирішально вплинули два чинники: прагнення не допустити нової еміграції, яка, на думку Сталіна та його прибічників, неминуче стала б знаряддям антирадянської політики в руках певних закордонних кіл, а також безповоротні втрати під час війни і можливість їхньої часткової компенсації репатріантами [18, с. 164]. Тому всі особи, які потрапили за межі Радянського Союзу під час війни, мали бути поверненими. Для цього створено відповідну систему репатріації, структуру якої умовно можна розділити на органи зовнішньої репатріації, створені за кордоном, та органи внутрішньої репатріації, що діяли на території СРСР.

Загальний відсоток тих, хто повернувся добровільно чи був примусово повернений до Радянського Союзу, становив приблизно 84% від загальної кількості всіх виявлених радянських громадян за кордоном після війни, і мав би свідчити про успішність репатріаційної політики комуністичного режиму. Порівняємо цей середній відсоток із тим, що стосувався України і чотирьох західноукраїнських областей (Галичини). Частка тих репатріантів, які повернулися на західноукраїнські землі, становила лише 42% від загальної кількості галичан, що опинилися за кордоном у вирі Другої світової війни [19].

Перші розчарування чекали на колишніх депортованих відразу після звільнення. На їхні настрої негативно впливало безвідповідальне ставлення до власних обов'язків радянських офіцерів, призначених до органів репатріації. До того ж, матеріально-побутове становище в таборах репатріантів було далеко незадовільним. Інколи люди під час дощів були просто неба, не одержували ані гарячої їжі й навіть хліба, ані медичної допомоги.

¹⁴ Записано 27 лютого 2006 р. у м. Львові від Б. Сідельника, 1927 р.н.; записано 9 квітня 2006 р. у м. Львові від О. Дудка, 1926 р.н.; записано 19 червня 2006 р. у м. Львові від Р. Согора, 1925 р.н.

¹⁵ Записано 19 червня 2006 р. у м. Львові від Р. Согора, 1925 р.н.; записано 9 квітня 2006 р. у м. Львові від О. Дудка, 1926 р.н.

Через відсутність транспорту репатріанти змушені були існувати в таких умовах два та більше місяців. Головні причини затягування часу перебування радянських громадян у збірних таборах за кордоном – їхня перевірка органами держбезпеки. На кожного репатріанта було заведено так звану фільтраційну справу, що містила, поміж іншим, реєстраційну картку з відбитком вказівного пальця його правої руки. Окрім перевірок, репатріантів використовували як безкоштовну робочу силу. Наприклад, репатріанти працювали як вільнонаймані робітники в радянських військових частинах, використовувалися для роботи при військових лікарнях, збирали врожай на німецьких полях.

Що стосується особистого пережиття добровільного чи примусового повернення на батьківщину, то зазначимо, що в багатьох спогадах були факти, коли респонденти намагалися оминати будь-які радянські репатріаційні збірні табори і поверталися додому самостійно. Це, звичайно, не спростило їм життя після повернення, бо так звану фільтрацію вони були змушені пройти в будь-якому випадку для отримання радянських документів.

Репатріантів із числа вивезених за кордон на примусові роботи можна розділити на такі групи: а) відправлені до місця проживання (ці люди найменше постраждали від радянської системи); б) зачислені в робочі батальйони (відбули свого роду одно-дворічне покарання); в) призвані до радянської армії; г) використані на роботах при радянських військових частинах і установах; д) передані органам НКВД.

Вивезення на роботи до нацистської Німеччини і репатріація в СРСР позначилася на всьому подальшому житті цих людей. Страх перед режимом, що сформувався у післявоєнні роки, призвів до “придушення” пам’яті про події Другої світової війни. Для більшості з них їхня повоєнна доля була дуже тяжкою. Будучи відірваними від рідної землі однією тоталітарною державою, після повернення додому вони зазнали експлуатації, контролю й переслідування з боку іншої, не менш безжальної. Навіть у тих випадках, коли репатріанти щасливо поверталися до мирного життя, вони не позбувалися тавра “неблагонадійних”. Очевидно, мешканці Галичини ліпше від інших громадян Радянського Союзу усвідомлювали це і здебільшого опиралися поверненню до країни, де панував радянський режим. Для галичан навіть найгірші пережиття в нацистській Німеччині збереглися в пам’яті у менш негативній формі, ніж повернення та проживання в СРСР – країні комуністичного режиму.

За часи Другої світової війни з теренів України (точніше – УРСР) було вивезено/депортовано близько 2,4 млн осіб (у тому числі близько 350 тис. осіб із західних областей УРСР), які утворили потужне джерело іноземної робочої сили у Третьюму Райху. Велика частина цього контингенту “це молоді кваліфіковані робітники, які відразу досягали високих норм виробітку навіть порівняно з німецькими робітниками. Нелюдська експлуатація робочої сили в неволі призводила до передчасного виснаження, каліцтва, масових захворювань і травматизму, згодом – до високої смертності. Українські робітники, які працювали у промислових підприємствах, були залучені переважно до надзвичайно важкої, брудної, небезпечної роботи, ненормованої у часі, без належної охорони праці, із завищеними нормами виробітку і заниженими нормами харчування, із жорстокими покараннями за найменші порушення німецького порядку. У трудових таборах переважали відсутність належних приміщень, жахливі санітарно-гігієнічні умови, постійне відчуття голоду тощо. Недарма абсолютна більшість опитаних учасників описаних подій одноставно називала ці часи існуванням “у неволі”, “у рабстві”.

Згодом легітимізація цього поділу відбулася шляхом утворення на окупованих нацистською Німеччиною землях двох відмінних частин Третього Райху: райхскомісаріату Україна та дистрикту Галичина у складі генерал-губернаторства. Ці дві частини мали різні права, а їхнє населення – різний соціальний статус і по-різному були потрактовані німецькою владою.

Водночас наголосимо, що навіть умови неволі відрізнялися для українців із західних областей УРСР та з її східної і південної частин. Ми дійшли висновку про необхідність розрізнення трьох гілок оstarбайтерів – української, російської, білоруської – та про вживання терміна “українські оstarбайтери” стосовно робітників, депортованих зі східних і південних областей УРСР. Що ж до українців Галичини, то їх визначено терміном “напівприязні чужинці” (нарівні з прибалтами), які переважно добровільно зголосилися на працю в Німеччині, або “чужинецьких робітників польської народності з прилучених східних земель”. Це дало змогу визначити наявність специфічні соціальні статуси українських оstarбайтерів і галицьких робітників та детально описати їх.

Ще одна обставина, яка суттєво вплинула на перебіг подій, пов’язаних із вивезенням до Німеччини цивільного населення західної України, полягає у такому. Для населення (особливо найбіднішого) східної Галичини трудова міграція була протягом кінця XIX – початку XX ст. чи не єдиною можливістю. Ще в 20-х роках XX ст. вони мали свої робітничі осередки в німецьких містах. На початку Другої світової війни частина галичан, які воювали у складі польської армії, не повернулася додому і залишилися працювати в німців. Після окупації східної Галичини в 1941 р. багато галичан також забажало добровільно виїхати на працю до Німеччини; отже, вони розглядали цю можливість як традиційну для них спробу поліпшення свого становища через трудову міграцію. На жаль, вони не усвідомили, що треба розрізняти трудову міграцію у мирні часи і в період світової війни; війна дуже швидко призводила до перетворення сезонних добровільних робітників на невольників.

Цивільне населення райхскомісаріату Україна чи не від початку зазнало на собі переважно насильницьких методів набору і виїзду на працю, і тому стосовно цього процесу доцільно вживати термін “депортація”. Переважна ж більшість українців Галичини зголошувалася до виїзду на добровільних засадах, тому ми вживаємо стосовно них термін “вивезення”.

Іншою відмінністю можна вважати різницю в часі запровадження примусових вивезень (або депортації) з райхскомісаріату Україна та дистрикту Галичина: у райхскомісаріаті Україна до насильницьких методів окупаційна влада вдалася вже з початку 1942 р., а на теренах дистрикту Галичина такі методи почали застосовувати не раніше середини 1943 р., коли тут розпочалися масові облави.

Українське населення, яке зосереджувалося у райхскомісаріаті Україна та прифронтових смугах, стало головним резервуаром для промисловості нацистської Німеччини, де умови праці й життя були найтяжчими. Українці Галичини працювали переважно в сільському господарстві або приватних невеликих підприємствах. Отже, скерування на важчі або порівняно легші роботи у Третьому Райху також становить суттєву відмінність між соціальним статусом українців з різних теренів країни.

Також можна виокремити низку відмінностей у використанні українських робітників після прибуття до Німеччини та розподілу на різні роботи. Вони стосувалися такого:

- порівняно легших умов праці для галичан, її певної оплати, надання їм одного вільного дня в тиждень, оплати втрати працездатності внаслідок травмування, можливостей лікування, можливостей підвищення кваліфікації на спеціальних курсах тощо;
- ліпших, порівняно з українськими оstarбайтерами, умов побуту (проживання в окремих бараках, можливість мати свою Службу Божу, виходити за межі таборів, одержання карток для придбання продуктів харчування, одягу і тощо, можливість отримати відпустку, листуватися з родиною, відсилати й одержувати посилки, можливості одруження, народження і виховання дітей тощо).

Українці Галичини повністю скористалися з можливості легалізації своїх громадських організацій і, як уже зазначено, від початку окупації створили на теренах краю цілу їх низку на чолі з УЦК. Завдяки діяльності цих організацій і передусім УЦК, галицькі робітники, яких вивозили до Третього Райху, одержували відповідні документи (аусвайси); ці ж допомогіві організації піклувалися умовами їхньої праці у Німеччині та опікувалися їхніми родинами в Галичині. Моральну підтримку вивезеним як удома, так і в Німеччині надавала Греко-Католицька Церква. Нічого подібного у “підрадянських” українців не було. Наголосимо, що громадсько-політичні інституції галичан досить часто надавали допомогу й українським оstarбайтерам зі сходу УРСР.

Усі ці відмінності, будучи в реальному житті на чужині досить важливими, все ж не могли суттєво змінити положення невольного робітника. Війна зрівняла долі українців з різних теренів і земель. Потрапивши до Німеччини, і галицькі робітники, і їхні земляки з Наддніпров’я чи Слобожанщини ставали невольниками і підлягали експлуатації в дуже тяжких, інколи нелюдських умовах. Однаково тяжкими для них були пересильні табори, транспортування, праця у важкій, передусім гірничорудній промисловості, велика частка травм і каліцтв, висока питома вага самогубств і смертності (особливо у концентраційних таборах), жахливі санітарно-гігієнічні умови проживання в таборах тощо. Об’єднані тяжкими умовами праці й побуту, обидві частини українських робітників тягнулися одна до одної, намагалися підтримувати і допомагати собі чим могли. Це робили й представники громадських організацій галичан, і окремі люди. Попри усі відмінності українці почувалися братами і сестрами, робили все можливе, аби пережити всі страхиття війни і повернутися на батьківщину.

1. Невигадане. Усні історії оstarбайтерів / Авт.-упоряд., ред., вступ. ст. Г.Г. Грінченко. – Харків: Видавничий Дім “Райдер”, 2004. – 236 с.
2. Загорулько М.М., Юденков А.Ф. Крах плана “Ольденбург” (О срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР). – М.: Экономика, 1980. – 375 с.
3. Загорулько М.М., Юденков А.Ф. Крах экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР. – М.: Экономика, 1970. – 271 с.
4. Сербин Р. “Велика Вігизняна війна”: советський міт в українських шатах // Сучасність. – 2001. – № 6. – С. 63–88.
5. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в “Генеральній Губернії” (1939–1944 рр.) : За матеріалами періодичної преси. – Львів, 1997. – 232 с.
6. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944) // Укр. іст. журн. – 1997. – № 3 – С. 90–101.
7. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина: У 12 т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 2. – 799 с.

8. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина: У 12 т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1996. – Т. 5. – 360 с.
9. *Паньківський К.* Роки німецької окупації /1941-1944/. – Нью-Йорк: Життя і мислі, 1965. – 480 с.
10. *Кубійович В.* Українці в Генерал Губернії 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. – 664 с.
11. *Семенов И.В.* Использование принудительного труда монополиями фашистской Германии // Некоторые вопросы всеобщей истории. – 1972. – Вып.7. – С. 124–135.
12. Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941–1944). Зб. доктів і маг-лів / Упоряд. Ш. Смоляр, А. Ярошенко. – Львів: Вільна Україна, 1949. – 333 с.
13. *Андрухів І.О., Француз А.Й.* Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959): Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне – Івано-Франківськ: Б.в., 2001. – 191 с.
14. *Коваль М.В.* Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с. – Серія “Україна крізь віки”; Т. 12.
15. Письма-пошлання митрополита Андрія Шептицького з часів німецької окупації. Частина 2. – Йорктон, Канада, 1969. – 454 с.
16. *Шептицький А.* Письма-пошлання (1939-1944 р.р.) / до друку підготував І. Стефанюк. – Львів: Б.в., 1991. – 458 с.
17. *Жуковський А., Субтельний О.* Нарис історії України / Ред. Я. Грицак, О. Романів. – Львів: Вид-во НТШ, 1991. – 230 с.
18. *Холодницький В., Житарюк Н.* Репатріація радянських громадян (1944–1952 рр.) // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць. – Київ-Чернівці, 1997. – Вип. I. – С. 162–169.
19. *Лалан Т.* Процес репатріації та система репатріаційних органів в СРСР (з оглядом на Галичину) // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України / За заг. ред. А.О. Чемериса. – Львів: ЛРІДУ НАДУ. – 2004. – Вип. 5. – С.164–171.

METHODOLOGICAL BASIS OF THE ORAL HISTORY METHODS APPLICATION IN THE STUDY OF THE CIVIL POPULATION FROM HALICIA DISTRICT DEPORTED TO THIRD REICH AS INVOLUNTARY LABOUR FORCE

T. D. Lapan

Ivan Franko National University of L'viv

The process of removal, as well as conditions of work and everyday life of Ukrainian workers from USSR in the German industry and agriculture of the Third Reich are analysed in the article. A special attitude of German government and population to ostarbeiters and forced workers from the Halicia District is discussed. The analysis is based on the materials of memoirs of the witnesses of the Second World War.

Key words: deportation, Third Reich, USSR, Ukraine Reichskommissariat, Generalgouvernement, Ostarbeiter, forced labourers, oral history.

Стаття надійшла до редколегії 4.04.2007
Прийнята до друку 15.10.2007